

Vierasperäisistä sanoista

Esitetty Yleisradiossa 10. 12. 1951

Puhuessamme vierasperäisistä sanoista tarkoitamme niillä tavallisimmin sanoja, jotka kielemme piirissä ovat verrattain uusia, tavallisesti useimpien sivistyskielten yhteisiä yhä moninaistuvan inhimillisen toiminnan ja sen tulosten nimityksiä. Vanhoihin, kielemme muinoin ja myöhemminkin esim. naapurikielistä lainautuneisiin ja suomen kielen järjestelmään täysin mukautuneisiin sanoihin emme siis nyt puutu.

Joudumme käyttämään vierasperäisiä sanoja joka päivä, puhuimme tai kirjoitimme omaa kieltämme. Mikään kieli ei nykyisin tule ehdottomasti »omillaan toimeen». Käytämme hyväksemme niitä etuja, joita *posti, auto, traktori, radio, kompassi, betoni, trikoo, meijeri* ja vaikkapa *vekseli* meille tarjoaa, panematta erityisesti merkille näiden nimitysten vierasperäisyyttä. Kun itse käsite on tuttu, niin kansainvälinen ilmaus sanoo sen täsmällisesti. Nykyisin on suunnaton määrä asioita, varsinkin erilaisten tieteiden ja muun korkeatasoisen hengen-viljelyn, tekniikan, yhteiskuntaelämän eri alojen, talouden ja vastaavasti jokapäiväisen elämän piirissä, asioita joilla ei ole suomalaista nimivastinetta. Ei kieli toki ole niin pohjaton ja pursuava, että se voisi aina heti tuottaa uudelle käsitteelle nimityksen omista varoistaan. Samalla kun puhumme esim. *moottorista, prosentista, teatterista, influenssasta, humpuukista ja konkurssista*, saattamme puhua esim. *polkupyörästä, urheilusta, puhelimesta, tasavallasta, yhteiskunnasta, tilanteesta ja jännitteestä* — ollenkaan erittelemättä, mikä on alussa mainitsemassani mielessä vierasperäistä ja mikä oman kielen varoja. Näin päivästä päivään, puhutussa, kirjoitetussa ja painetussa tekstissä, radiossa, lehdissä, kirjoissa, kouluissa, virastoissa ja työpajoissa, kaikkialla.

Toisille kansainvälisen yhteissanaston ilmauksille on löytynyt suomalainen vastine,

milloin varhemmin, milloin vasta äskettäin. Tiedämmehän, miten kielestämme on jäänyt nykypolven muistin aikana syrjään esim. *telefoni, kontrahti, reklaami, systeemi, aktuaalinen ja intresseerata*, kun oma sana on saatu ilmaisemaan näitä käsitteitä. Tietysti monessa tapauksessa elää vieras ja oma sana rinnan, esim. *materiaali — aineisto, kristalli — kide, sosiaalinen — yhteiskunnallinen, piletti — matka- t. pääsylippu* — mutta ei ole mitään pantavaksi (jos täsmällisyyden, vastaavuuden ja tyyllilaadunkin vaatimuksesta pidetään kiinni) *patentin, separaattorin, vitamiinin, pianon, oopperan, kalenterin, agronomin* ja vaikkapa äännöksenä ruman *totalisaattorin* sijalle, ainakaan toistaiseksi. Suuri määrä aineiden nimiä, oppisuuntia ja tieteenaloja, arvonimiä ja uusia tekniikan tuotteita elää kielessämme muualta, etupäässä kreikkaan ja latinaan pohjautuvien nimitysten varassa. Ja niinkuin sanotti: puheessa käytämme niitä — kuka enemmän, kuka vähemmän — omien sanojemme ohessa.

Kysymys, miten paljon ja missä vierasperäisiä sanoja olisi käytettävä tai olisi syytä käyttää, on siksi monisäikeinen ja lisäksi »tulenarka», että emme tässä syvenny siihen. Käsitukset hajaantuvat sangen laajalle alalle: toinen sallii ja käyttää niitä ajatustensa ilmaisimina runsaasti ja myös jyrkästi puolustaa kantaansa, toinen saattaa rajoittaa niiden käyttöä korvaamalla ne omin sanoin, jos on sopiva ja riittävän täsmällinen sana tarjolla, ja kolmas ehkä kiivaalee kaikkea vierasta vastaan. Kyllähän tässäkin liika on liikaa, puolin ja toisin, mutta »liian» rajan vetäminen on ylen vaikea seikka. Yleensä suomen kieli on joustavasti pystynyt luomaan omia ilmaisimia kansainvälisten sanojen vastineiksi, joustavammin kuin moni muu kieli — ei meidän tarvitse mennä toista sataa vuotta takaperin haastaaksemme siitä

todistamaan erinomaisen *sähkön* tai puolta vuosisataa takaperin todetaksemme *puhelimen* synnyn; meillä on jo oman muistimme ajalta riittävästi kokemuksia siitä, miten notkea kieli voi tässäkin suhteessa olla (ajatelkaamme esimerkkinä sanoja *tilanne, hila, kiinnostava, mainos* ja *muovi*).

Mutta koko tällä kysymyksellä on toinen ja kielemme kannalta huomion arvoisen puolensa: millä tavoin, so. missä asussa vierasperäisiä sanoja olisi käytettävä, kun niitä käytetään (tällöin emme siis enää pohdi sitä, onko käyttö suotavaa vai ei).

Jo kuluvan vuosisadan ensimmäisellä kymmenellä alettiin harkita, miten saataisiin yhtenäisyyttä ja säännönmukaisuutta vierasperäisten sanojen ääntämiseen ja kirjoittamiseen. V. 1920 valmistui Martti Airilan ja Knut Cannelinin toimittamana Vierasperäiset sanat -niminen opas, joka toi selvyyttä siihen asti vallinneeseen kirjavuuteen. Paitsi sitä että suurin osa käyttäjistä äänsi ja kirjoitti »oman päänsä» mukaan, oli ollut eräissä ammattipiireissä omia periaatteellisia kannanottajia, esim. matemaattis-luonnontieteellisissä, että suositettiin mahdollisimman lyhyttä kirjoitustapaa. Näkyvimpiä seikkoja, joihin tuo 1920:n opas päätyi, olivat sanatyypit *obligatio* ja *reklamoida* sekä *oli, omi, oni, ori* -loppuisten lyhyt *o* (esim. *lysoli, atomi, harmoni* ja *peh-tori*). Oli kirjoitettu ja äännetty obligatsioni, obligatsiooni, obligationi, obligatsio jne. Nyt ehdotettiin, tosin varovasti obligatsionin rinnalla, asua *obligatio* (organisaatio, agitaatio jne.). Vanhastaan käytännössä ollut asu reklameerata (agiteerata, vulkaniseerata jne.) sai rinnalleen asun *reklamoida*, jota tukemassa on joukko omia *oida*-loppuisia teonsanoja (lapioida, valikoida, asioida).

Neljännesvuosisadan kuluttua, kun uudesta kirjoitustavasta oli hyviä kokemuksia ja se oli jo saanut jonkinvertaista vakiintuneisuuttakin — uutta sanastoa oli lisäksi vIRRannut kielen piiriin tulvaamalla —, valmistui v. 1945 pitkien esitöiden jäl-

keen Martti Airilan toimittamana saman oppaan uusi laitos. Sen alussa on laaja periaatteellinen selvittely, johon käyttäjän on hyvä tutustua — mutta jota ilmankin sanasto, siis vain ääntämisen ja oikeinkirjoittamisen ohjeluetelo, ei ns. sivistyssanasto tavallisessa merkityksessä, palvelee apua tarvitsevaa. Silti kirjavuutta vieläkin valitettavasti on riittämiin, jopa valtion laitoksiin saattaa tässä suhteessa viitata, sillä tällaisessa, kieltä vain ulkonaisesti koskevasakin asiassa mukautuminen käy hitaasti. Paljon olisi voitettu, jos siinä missä kirjavuutta esiintyy edes pääkohdat selkeäisivät. Esitän seuraavassa viisi seikkaa, jotka käsittääkseni näkyvimmin tasoittavat vierasperäisten sanojemme käyttöä, niin sanoakseni vähimmäisohjelman sanaryhmiä, joiden suhteen yhtenäistyminen tuntuu toivottavimmalta.

1. Mainitsin jo sanatyypin *reklameerata*. Se esiintyy nyt lähes kauttaaltaan *oida*-loppuisena: *balsamoida, steriloida, mootto-roida, agitoida* ja niinkuin nykyisin usein kuullaan ja nähdään *investoida*. Harvoin enää jotakuta vanhaan tapaan *intresseeraa* jokin tai joku on niin *dekolteerattu*; nämä ovat väistyviä »eeraamisen» jäännöksiä. — Sen sijaan sellaisten sanojen loppuna, joiden perusosa on vain yksitavuinen, on -eeraaminen yleensä säilytetty: *siteerata, noteerata, parkeerata*.

2. Myös laaja *obligatsioni*-tyyppisten sanojen ryhmä mainittiin edellä. Tuo *-ni* on pudotettu pois — sen tekivät matemaatikot jo varhain. Opas esittää, että *io*-lopun edellä oleva ääntiö lausutaan ja kirjoitetaan pitkänä (so. kahdella kirjaimella). Siis: *obligatio, kombinaatio, inflaatio, invaasio, adheesio, sekreetio, eroosio, promootio, illuusio* ja sadat niihin verrattavat. — Mutta samoin kuin edellisessä kohdassa on tässäkin täytynyt jättää järjestelmään poikkeus: jos *io*-loppua edeltävä ääntiö on *i*, niin se on lyhyt ja siis kirjoitetaan yhdellä *i*:llä: *traditio, positio, revisio, kollisio* (tämä sana, 'törmäys', on sanomalchientien suosima epäilyttävä »kolari» normaaliasuisena).

3. Kun vieraat kerakkeet *b*, *d*, *g* ja *f* ovat kolmitavuisen tai pitemmän sanan loppuääntiön (tav. *i:n*) edellä, niin näitä edeltävä ääntiö on lyhyt: *mikrobi* (ei siis mikroobi), *fasadi*, *kloridi*, *etydi*, *invalidi*, *metodi*, *biologi*, *sentrifugi*, *filosofi*, *seismografi*. — Kun nuo vieraat kerakkeet ovat heti ensimmäisen tavun jäljessä, niin siinä on pitkä ääntiö: *looginen*, *koodi*, *saago*(ryyni), *stroofi*.

4. Sananloppuinen *oli*, *omi*, *oni* ja *ori* kirjoitetaan lyhyellä *o*:lla, kuten jo viitattiin. Mutta yleensä käytetään niin sanoakseni tavallisissa tapauksissa vastaavassa kohdassa pitkää ääntiötä: *graniitti*, *kranaatti*, *poliisi*, *bakteeri*, *siviili*, *immuuni*, *selluloosa*, *tuberkuloosi*, *volyymi*, *vaseliini*, *festivaali*, *kiivääri*, *pakaasi*, *minuutti*, *magneetti* jne. Noita *o*:llisia, jotka siis ovat eri asemassa, ovat

mm. *petroli*, *alkoholi*, *atomi*, *ekonomi*, (urku-) *harmoni* (ja harmoninen), *hormoni*, *betoni*, *pekoni*, *meteori*, *konttori*, *kanttori*, *lehtori*, *rehtori* ja *pehtori*. — Poikkeuksena: kotoistunut *pistooli*.

5. Suomalaisittain kirjoitetuissa vierasperäisissä sanoissa ei käytetä sellaisia merkkejä kuin *c*:tä, *ph*:ta, *th*:ta (esim. *luterilainen*, ei lutherilainen), *x*:ää eikä *z*:aa. Siis esim. *ekstra* (ei extra), *ekspertti*, *penisilliini*, *entsyymi* (ei enzyymi), *ratsia* ja *jatsi*. Jatsia kansamme vielä 40-luvulla epätoivoisesti yritti riipustaa kahdella *z*:lla, niinkuin elokuvalehdet vieläkin ponnistelevat ja kirjoittavat viehkeyttä merkitsevän *šarmi*-sanon puolivillaisesti *ch*:lla, kai jotta olisi vetävämpää; meille yleisölle olisi useimmille mieluisempaa, jos siinä olisi mutkattomasti suomalaisen sana.

HANNES TEPPÖ